

Funkce a úkoly vědy při realizaci dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy *)

Prof. dr. JARMILA SKALKOVÁ, DrSc.
filozofická fakulta UK, Praha

*)Referát přednesený na rozšířeném zasedání vědeckého kolegia pedagogiky a psychologie ČSAV dne 31. 10. 1979.

I. ÚVOD

Dokument Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy znamená významnou historickou etapu budování naší jednotné socialistické školy a celé soustavy výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých. Vede k prohloubení jejího demokratického charakteru a vytváří reálné podmínky pro podstatné zvyšování úrovně výchovy a vzdělávání všeho lidu, zejména mladé generace, vytyčuje perspektivy celoživotního vzdělávání pracujících. Odpovídá tak na nové požadavky, které objektivně vyplývají z hloubky a dynamiky sociálních, ekonomických, politických i kulturních procesů probíhajících v naší společnosti. Zajišťuje, aby výchovně vzdělávací soustava reagovala na rychle se měnící potřeby vědeckotechnického pokroku, na požadavky stále se zdokonalující výroby, aby pohotově a lépe odpovídala vzrůstajícím nárokům profesionální přípravy v nejrůznějších oborech praxe. Jejím úkolem je připravovat pracující k aktivní účasti ve všech oblastech společenského života. Vytváří předpoklady pro všestranný rozvoj mládeže i dospělých po stránce rozumové, světonázorové, mravní, estetické a tělesné. Zabezpečuje jednotu jejich hlubokého vzdělání a ideově politické, pracovní a mravní výchovy.

Kvantitativní růst i podstatné zvyšování kvality výchovy a vzdělání mládeže a pracujících se stává zárukou, že výchovně vzdělávací soustava z hlediska současného i perspektivního splní účinně svou společenskou funkci, a to v jednotě jejích ekonomických a sociálně kulturních aspektů. Orientací na další prohlubování principu demokratizace a zkvalitňování procesu výchovy všestranně harmonicky rozvinuté

osobnosti socialistického člověka plní zároveň vysoké humanistické cíle socialistické společnosti.

II. ÚČAST VĚDY PŘI PŘESTAVBĚ ČESKOSLOVENSKÉ VÝCHOVNĚ VZDĚLÁVACÍ SOUSTAVY A V JEJÍM DALŠÍM ROZVOJI

Výchovně vzdělávací soustava představuje systém, který funguje a rozvíjí se v širokých společenských souvislostech a dalších složitých vazbách. Proto vědecké řešení přestavby této soustavy a její další rozvoj vyžadují komplexní přístup, založený na analýze aspektů ekonomických, sociologických, demografických, psychologických, pedagogických, biologických, fyziologických, historických, technických a dalších. To předpokládá uplatnění řady věd, z nichž každá se zabývá určitou stránkou výchovně vzdělávacího systému a má k němu specifický vztah.

Realizace přestavby výchovně vzdělávací soustavy vyžaduje pak integrované úsilí a interdisciplinární řešení komplexních úloh, v němž významnou roli mají nejenom pedagogické a psychologické vědy, ale spolu s nimi i vědy přírodní, společenské, vědy technické a lékařské. Lze obecně říci, že je třeba důsledně využívat výsledků vědeckého poznání v celé jeho šíři, celkové úrovně soudobého vědeckého poznání. Z tohoto hlediska plně platí i pro oblast výchovy a vzdělávání mládeže a pracujících obecná teze o vzrůstajícím podílu vědy na rozvoji socialistické společnosti.

Není pochyb o tom, že v posledních letech se stále výrazněji projevuje aktivní zájem řady věd o problematiku výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých. Obráží se to i ve vědecké produkci, jak je patrné např. mezi jiným v oblasti filozofie, vědeckého komunismu, sociologie, ekonomie, psychologie, matematiky, fyziky atd. Podrobný výklad o konkrétním přínosu věd v rámci ČSAV a SAV přednesl ve svém referátu prof. dr. O. Baláž, DrSc., o přínosu psychologie doc. dr. M. Kodým, CSc.

Potřeba utváření vědeckých základů pro řešení problematiky výchovně vzdělávací soustavy vyvolává úsilí mobilizovat širokou účast vědy a dosáhnout co nejvyšší účinnosti její pomoci. Z hlediska účinné účasti vědy se stává důležité optimalizovat vývojovou jednotu diferenciací a integračních procesů vědeckého poznávání, které se vztahuje k předmětné oblasti, již představuje výchovně vzdělávací soustava.

Účast jednotlivých věd, které analyzují speciální aspekty odpovídající jejich předmětu, znamená bohatší diferenciaci poznávání, a tím i jeho prohloubení, zpřesňování, rozšiřování o nové stránky a souvislosti výchovy a vzdělávání mládeže i pracujících. Znamená odhalování dal-

ších momentů této složité a mnohostranné reality. Nastoluje se přitom i problematika hraničních věd. Rozvíjejí se intenzivně mezioborové disciplíny.

Tak pohled na vzdělávací soustavu jako významnou společenskou instituci, která je začleněna do složitých společenských vztahů, jejíž podstata, cíl i organizace jsou určovány ekonomickými i sociálně politickými vztahy a ideologií socialistické společnosti, vyvolaly v posledních letech i u nás zájem ekonomie a sociologie a vedly k rozvoji ekonomie vzdělání i sociologie výchovy a vzdělání. Zkoumání a poznání konkrétních projevů ekonomických a sociálních podmínek je nepochybně významnou pomocí v budování a dalším rozvoji výchovně vzdělávací soustavy. Již dosavadní stav ukazuje slibný nástup v této oblasti, kdy do resortního plánu výzkumu je zahrnována vědecká analýza vztahů ekonomiky a vzdělání. Děje se tak jednak z hlediska vnitřních ekonomických aspektů vzdělání a jeho rozvoje, jednak z hlediska vnějších vazeb ekonomické oblasti a dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy. Podobně dosavadní vývoj sociologie výchovy a vzdělání, která věnovala významnou pozornost vlivům vědeckotechnické revoluce na systém vzdělání z jedné strany a vlivu systému vzdělání na vědeckotechnický pokrok ze strany druhé, sociologickým problémům mládeže aj., může výsledky svého poznání významně přispět k perspektivnímu řešení otázek spjatých s budováním systému výchovy a vzdělání, s problematikou učitele i žáků, vztahu školy s mimoškolními činiteli atd. Také podíl lékařských disciplín je formulován v resortním plánu výzkumu. Jak je patrné, tyto disciplíny sledují zdravotní hlediska výchovy a vzdělání, podmínky zdravého vývoje dětí i studující mládeže. Pomáhají rovněž řešit otázky mládeže tělesně, mentálně a sociálně postižené.

Aktuálním úkolem je nepochybně hledat cesty, jak rozvíjet nové poznávací vztahy dalších věd k oblasti výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých.

Zvláště významně se uplatňuje přímý a aktivní podíl těch společenských, přírodovědných i technických disciplín, které participují na tvorbě obsahu vzdělání jednotlivých typů i stupňů škol a různých zařízení pro vzdělávání dospělých.

Z hlediska potřeb rozvoje výchovně vzdělávací soustavy je i nadále základním problémem přestavba obsahu vzdělání. Věnuje se jí mimořádné úsilí na celém světě, zvláště i v zemích socialistických. Z hlediska odborných disciplín to znamená, jak je všeobecně známo, provést takové změny, které skutečně uvedou obsah všeobecného vzdělání v jednotlivých předmětech do souladu s výsledky soudobé úrovně vědeckého poznání. I v našich podmínkách tento trend angažovanosti vědy sa-

mé přinesl výsledky. Z hlediska dalších úkolů přestavby obsahu vzdělání na základních a zvláště středních školách je však nepochybně nezbytné toto úsilí prohlubovat, rozšiřovat a posilovat, nově navržené obsahy dále zdokonalovat. Míra, v níž pokročily jednotlivé disciplíny na této cestě svého účinného zájmu o obsah školního vzdělávání a zásadního řešení vztahu obsahu učebních předmětů k soudobé úrovni svého vědeckého poznání, je různá. Samozřejmě nejen mezi odborníky, ale i v široké veřejnosti se stala tato problematika v matematice. Jde však i o další vědy, vědy přírodní, technické i humanitní, na neposledním místě i o vyučování mateřskému jazyku. Z pozic svého špičkového stavu by měly uvažovat o koncepci vzdělávacích obsahů, o jejich moderním pojetí a využívat v tomto smyslu i výsledků úsilí, které se realizuje v zahraničí, zvláště výrazně v Sovětském svazu.

Nutno přitom řešit nejenom aplikované otázky, jako je tvorba pedagogických norem (osnov) a tvorba učebnic, což se pochopitelně jeví v současné době jako nejnaléhavější. Nutno řešit i problémy základního výzkumu a perspektivního charakteru.

Právě v souvislosti se zásadními tendencemi intenzivního vývoje vědy a techniky v období vědeckotechnické revoluce vzniká nezbytnost věnovat vědeckou kapacitu v jednotlivých oborech nejenom na produkci nových poznatků. Vzrůstá nutnost zaměřit část intelektuální energie na nové uspořádání získaných poznatků, na hledání racionální formy pro jejich sdělování a osvojování. To znamená ptát se,¹⁾ neexistují-li přímo uvnitř soustavy vědeckých poznatků možnosti didakticky zdokonalit jejich výklad. Dějiny vědy, např. matematiky, poučují, že tato otázka byla nejednou zodpovězena pozitivně. Klást problémy komunikativní schopnosti vědy je dnes významné z hlediska jejího osvojování mladou generací i z hlediska vzdělávání a zvláště sebevzdělávání dospělých. Otázky sdělitelnosti souvisejí i s reprodukcí vědy samotné a s uplatněním její společenské funkce.²⁾

Význam analýzy obsahu vědeckého poznání z pozic vědy samé za účelem jeho didaktické interpretace vede i ke snahám vytvářet novou disciplínu. Někteří sovětští vědci užívají pro ni pojmu ontodidaktika. Jejím úkolem je podle Turčenkova názoru analýza obsahu příslušných odvětví soudobé vědy, a to za účelem její didaktické interpretace, zpracovávání vědních poznatků ve smyslu jejich kompaktnosti a systemizace.

Mnohem významnější roli, než se to dosud děje při řešení této problematiky, by měly spolu s odbornými disciplínami sehrát i speciální didaktiky jednotlivých vyučovacích předmětů. Jejich rozvoj je zatím u nás značně nerovnoměrný. Nezřídka se právě málo zabývaly principiálními otázkami vlastního obsahu učiva. Prostřednictvím intenzivního

rozvíjení speciálních didaktik pro potřeby učňovského a odborného školství bude zároveň docházet k sepětí věd tradičně odlehlých, jako jsou přírodní a zvláště technické vědy a pedagogika s psychologií.

Význam účasti špičkové vědy a špičkových vědců při modernizaci vzdělávacích obsahů je všeobecně znám. Přesto však je nutno v našich podmínkách neustále aktualizovat tuto problematiku. Prosazovat její začleňování v přiměřené podobě i do vědeckých plánů příslušných vědních disciplín. Jde o otázky trvalé obměny vzdělávacích obsahů, spjaté s vývojem vědy samé i vyvíjejících se společenských nároků na vzdělanost a kvalifikaci pracujících. Zároveň ovšem nutno zdokonalovat systém, který dovede výsledky řešení do reálného procesu obsahové přestavby a do praxe.

I v této rovině, kde na zásadní otázky modernizace vědního obsahu odpovídá především věda sama, by pedagogika neměla být pasivní. Může plnit aktivní funkci tím, že na základě dosavadní úrovně poznání bude mnohem výrazněji a hlasitěji než dosud nastolovat některé obecné problémy a orientovat na ně pozornost speciálních věd. Jde o takové otázky, jako jaký bude vztah mezi základními poznatky klasické vědy, pod jejímž vlivem se vytvořil tradiční obsah vzdělání, a soudobou moderní vědou, jak řešit vztah faktů a teorie, informačního materiálu a vysvětlujících momentů, v čem spočívá posun k učivu teoretičtější podoby, jaké světonázorové předpoklady obsahuje disciplína atd. Nad těmito a dalšími otázkami by se měly při koncipování moderního obsahu zamýšlet stejně matematikové jako historikové, biologové jako fyzikové, představitelé jazykového vyučování, každý ovšem vzhledem ke svému specifickému obsahu. Zdůrazňováním orientace na některé obecné problémy bude pedagogika plnit funkci integrativní. Může tím přispět k překonávání izolovanosti v modernizačním úsilí jednotlivých předmětů a k sjednocování vnitřního pojetí vzdělávacích obsahů jako celku. To znamená překonávat stav, kdy se na jedné straně našim žákům překládá moderní učivo založené na pojmu množina a na zesilujících se logických prvcích a na druhé straně existuje látka jednostranně faktograficky orientovaná, která modernizačním snahám zatím odolává.

Jak bylo uvedeno, vede nutnost řešit nové aspekty a problémy výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy, postihovat nové souvislosti a vztahy, k postupné diferenciaci poznání. Ta je posilována i jeho vnitřní logikou. Tyto procesy diferenciacie vytvářejí zároveň reálné předpoklady pro zintenzívnění a prohloubení procesů integračních.

Uvědoměle používat obecné dialektické metodologie právě znamená mít na zřeteli vzájemné vztahy rozličných úrovní a aspektů. Prohlubování integračních procesů jenezbytným faktorem optimalizace funk-

čních vazeb vědy s praxí, v našem případě tedy s její účinnou účastí v přestavbě a dalším rozvoji výchovně vzdělávací soustavy.

Integrační tendence se mohou projevat, jak se dále pokusíme ukázat, v různých úrovních spolupráce věd. Nutno je cílevědomě upevňovat se záměrem postupně vytvářet reálné předpoklady a podmínky pro skutečně komplexní řešení uzlových problémů přestavby výchovně vzdělávací soustavy na základě interdisciplinárního přístupu.

Především při plnění úkolů výchovně vzdělávací soustavy bude nezbytné intenzivněji a důsledněji využívat těch poznatků, které jednotlivé vědy již poskytují a jsou obecně k dispozici, ať už jde o poznatky vědeckého komunismu, filozofie, psychologie, etiky, lékařských věd a dalších, ale i pedagogiky. Realizace tohoto prostého faktu představuje u nás významný rezervoár dosud nevyužitých možností zvláště ve výzkumech aplikovaných a ve vývoji.

Dále je žádoucí navodit aktivnější vztah mezi pedagogikou a ostatními vědami, které z určitých hledisek mohou přispět k vědeckému řešení problematiky výchovně vzdělávací soustavy. Tento aktivnější vztah se rozvine tehdy, jestliže samy vědecké disciplíny budou formulovat své vědecké problémy v těch oblastech a aspektech, které mohou znamenat vědeckou oporu pro řešení současných i perspektivních úkolů výchovy a vzdělávání mládeže a dospělých. Jestliže tedy např. marxisticko-leninská filozofie bude rozvíjet filozofickou problematiku člověka a jeho aktivity a tvořivosti, jestliže vědecký komunismus, etika atd. budou řešit problémy socialistického životního způsobu, jestliže sociologické výzkumy budou konkretizovat sociální ideál osobnosti, jeho typologii, jeho diferencované rozvíjení v souladu se sociálními rysy konkrétních sociálních, profesionálních, věkových skupin a vrstev rozvinuté socialistické společnosti, jestliže psychologie důkladně osvětlí z vývojového hlediska problematiku mládeže, která přichází do středních škol, apod. Tyto poznatky budou nepochybně vytvářet teoretické zázemí pro řešení otázek cílů výchovy a jejich konkretizaci v jednotlivých člancích výchovně vzdělávací soustavy, pro nové řešení problematiky škol středních, výchovu vědeckého světového názoru atd.

Ovšem v těchto souvislostech i sama pedagogika splní svou funkci tehdy, dokáže-li zároveň ze svých pozic iniciativněji než dosud klást otázky, formulovat určité problémy směrem ke spolupracujícím vědám. To může znamenat výraznou pomoc v zaměřování pozornosti těchto věd k aktuálním problémům výchovně vzdělávací soustavy, k odhalování nových aspektů a souvislostí. Bude tak napomáhat vzájemnému porozumění, podněcovat živější diskusi, kooperaci a navozovat vyšší formy spolupráce směřující ke komplexnímu řešení základních problémů výchovně vzdělávací soustavy a jejího dalšího rozvoje.

Nutnost intenzívnějšího rozvíjení vztahů mezi pedagogikou a ostatními vědami lze demonstrovat i na tak blízkých disciplínách, jako je pedagogika a psychologie. Stává se i v současném období, že odborníci včetně pedagogů, autoři učebnic, metodických příruček aj. nevyužívají ani těch poznatků, které psychologie poskytuje. Ale také naopak, pracovníci psychologie u nás budou muset intenzívněji rozvíjet některé psychologické disciplíny významné z hlediska přestavby. Bylo by žádoucí, aby v připravovaných úkolech resortního i státního plánu výzkumu na 7. pětiletku byla obapolná spolupráce uplatněna ještě hlouběji.

Jestliže pedagogika klade otázky ostatním vědám, naopak také ostatní disciplíny kladou otázky pedagogice. K nejdůležitějším z nich patří ty, které směřují k zajišťování neustále vyšší účinnosti výchovně vzdělávacího procesu a k optimálnímu rozvíjení osobnosti každého člověka.

Možnosti skutečně komplexního řešení řady uzlových otázek na základě interdisciplinárního přístupu jsou zcela reálné, neboť dosavadní výsledky vědecké práce vytvářejí plodné předpoklady pro uskutečňování tohoto vyššího typu vědecké spolupráce. Např. v současné době řada věd, jako filozofie, vědecký komunismus, pedagogika, psychologie, ale i jednotlivé vědy přírodní, biologie, fyzika a další, dospěla k řadě cenných poznatků, jichž lze nepochybně využít s prospěchem při řešení teoretické i praktické problematiky výchovy marxisticko-leninského světového názoru. V další etapě plánovaného řešení této problematiky by proto už nemělo jít pouze o koexistenci různých výzkumů na toto téma, ale o plánování ve formě komplexního řešení na základě interdisciplinárního přístupu, který zavádí i týmovou spolupráci. Obsahová přestavba zároveň obohacuje základnu, na níž je možno rozvíjet vědecký světový názor. Předpokládá též, že pedagogická teorie spolu s ostatními vědami přistoupí k rozvíjení této problematiky konkrétně vzhledem ke specifickým podmínkám učení, práce a života dětí, mládeže i dospělých.

Podobně lze uvést další významné problémy, mezi jinými především otázku učitele, podmínky jeho práce i jeho přípravu. Kvalitativně novou úroveň v řešení této komplexní problematiky učitele, která bude odpovídat centrálnímu významu jeho role, lze zabezpečit pouze na základě interdisciplinárního přístupu, v němž se spolu s pedagogickými a psychologickými disciplínami uplatní i ty, které objasní společenské, ekonomické, sociologické, ale i fyziologické a lékařské stránky jeho činnosti.

Právě tento komplexní přístup umožní perspektivně hlouběji a všestranněji chápat, a tedy i pravdivěji teoreticky a prakticky řešit nejen známé problémy, ale nastoluje i otázky nového nebo odhaluje nové di-

menze problémů již dříve řešených. Jsou známy např. cenné poznatky týkající se fyziologického zrání a akcelerace ve vývoji dětí a mládeže. Vzniká ovšem další otázka, kterou navozuje jak prodlužování vzdělání, tak výchovná praxe, a která se táže, nakolik je v souladu biologická a sociální zralost mládeže. Problém akcelerace se stává v těchto souvislostech komplexnější záležitostí, na jejímž řešení by se měla podílet nejen fyziologie, psychologie, pedagogika, lékařské vědy, ale i sociologie. Podobně komplexní přístup vede k tomu, že se otázka profesionální orientace objevuje zároveň jako problém sociální orientace. Její řešení předpokládá nejen zvýšenou účast sociologie, ale přináší zpětně i významné úkoly pro realizaci tohoto širokého pojetí v celém procesu vyučování a výchovy.

Uvedený vývoj orientuje naši pozornost na některé aspekty řízení vědy. Z toho, co bylo uvedeno, nepochybně vyplývá, že řada vědních oborů přináší cenné poznatky a angažuje se v řešení problémů přestavby a dalšího rozvoje výchovně vzdělávací soustavy. Je ovšem nutno hledat vhodné cesty, jak funkci vědy a účinnost jejího přínosu prohloubit a zintenzívnit, aby mohly být důsledně plněny náročné úkoly budování výchovně vzdělávací soustavy.

V současné době stojíme ještě na samém prahu všestranného využívání dosavadního vědeckého potenciálu a komplexního přístupu při řešení otázek dalšího rozvoje naší výchovně vzdělávací soustavy. Nelze přehlédnout, že až dosud jde často o úsilí roztříštěné, ne vždy orientované k hlavním problémům, vyplývající nezřídka spíše z individuální iniciativy apod.

V dalším vývoji je proto žádoucí vnášet do účasti vědy vyšší míru plánovitosti a soustavnosti. Úkolem pedagogiky nepochybně je přispět k aktivizaci i tohoto procesu. To jest vzbuzovat zájem jednotlivých věd, podporovat cílevědomost při začleňování ostatních věd do řešení vědeckých otázek spjatých s plněním úkolů výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých, především však pomoci při vyčleňování hlavních článků a priorit. Zvyšování této cílevědomosti předpokládá i začleňovat příslušné úkoly v příští pětiletce do vlastních plánů těchto věd i do komplexně pojatých úkolů v plánech pedagogiky. Tento proces pochopitelně nutno vidět střízlivě. Aby se komplexnost řešení stala realitou, nedá se jen formálně naplánovat zevně nebo direktivně přikázat. Je to výsledek vnitřních procesů vývoje poznání, ale také vývoje spolupráce vědeckých pracovníků, který mimo jiné zahrnuje i relace interpersonální. Jde tedy o proces postupný a ne vždy snadný. Směřuje však k vyšší účinnosti pomoci vědy při zkvalitňování naší výchovně vzdělávací soustavy. Proto nutno v sedmé pětiletce cílevědomě posilovat týmové formy jejího interdisciplinárního výzkumu.³⁾

Uvedený trend stoupajícího významu a aktivní účasti vědní fronty ve výchově a vzdělávání člověka nutno chápat jako úkol trvalý a perspektivní. Objektivně souvisí nejen s realizací dokumentu *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy*, ale má i širší souvislosti. Jsou dány budováním rozvinuté socialistické společnosti, perspektivním rozvojem vědy samé, posilováním role lidského faktoru a orientací na problém člověka, který v socialistické společnosti zahrnují všechny společensky významné projekty.⁴⁾ Jestliže vědy hledají aktivně metody regulace biosféry, jestliže se snaží ovládat faktory, které negativně ovlivňují biologii, genetiku a psychologii člověka, jestliže rozvíjejí výzkumy analyzující fyziologické, estetické, psychologické a další podmínky práce člověka, pak jistě nutno chápat jako stejně významnou, ne-li jednu z nejprimárnějších otázek člověka vytváření širokých vědeckých základů vzdělávání a výchovy jeho dětí, mládeže i dospělých.

III. ÚKOLY PEDAGOGICKÝCH VĚD PŘI REALIZACI PŘESTAVBY A V DALŠÍM ROZVOJI ČESKOSLOVENSKÉ VÝCHOVNĚ VZDĚLÁVACÍ SOUSTAVY

Sama pedagogika má ovšem při přestavbě výchovně vzdělávací soustavy nezastupitelnou roli. Plnit tyto úkoly předpokládá především plně využít soudobé úrovně vědeckého poznání, k němuž dospěla marxisticko-leninská pedagogika u nás i v zahraničí. Mnoho otázek, zvláště v řízení výchovně vzdělávací soustavy a zefektivňování výchovně vzdělávacího procesu, ale i dalších, lze lépe řešit už tím, jestliže se budou skutečně mobilizovat poznatky, které jsou k dispozici a které jsou publikovány, jestliže se budou uvádět do souvislostí daných novými úkoly, integrovat, jestliže se začlení do procesu výchovně vzdělávací praxe. Neení pochyb, že právě v této oblasti pedagogika ještě má značné rezervy a nevyužité možnosti. Nutno podstatně akcelarovat informační tok, neboť v systému vědy je to důležitá podmínka převádění jejích výsledků do praxe.

Zároveň ovšem další rozvoj výchovně vzdělávací soustavy a její přestavba kladou pedagogice nové otázky, na něž není s to odpovídat na základě dosavadních poznatků. V tomto smyslu je dokument *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy* zdrojem společenské objednávky směrem k vědě. Vede k dalšímu vědeckému poznávání, a to na úrovni základního i aplikovaného výzkumu.

Již dnes lze říci, že představuje významné impulsy pro další rozvoj

pedagogiky. Řešení jeho problémů vyžaduje, aby se pedagogika dostala na kvalitativně vyšší úroveň své teoretické i experimentální práce, což umožní prohloubit jednotu její poznávací, inovační i prognostické funkce.

V souvislosti s nově se utvářející předmětnou oblastí se problematika pedagogiky obohacuje — jak bude dále rozvedeno — v mnoha zcela nových aspektech. Vzniká potřeba hledat vědeckovýzkumné přístupy adekvátně ke komplexní skutečnosti. Je podněcována další diferenciaci v rámci pedagogických věd (sociální pedagogika, obecná teorie vzdělání, teorie učitele, pedagogika učňovského školství, nové speciální didaktiky rozvíjející se především v souvislosti s rozvojem učňovského školství, pedagogika politického vzdělávání aj.) i rozvoj věd hraničních (sociologie výchovy, ekonomie vzdělání). Tento trend zároveň vyvolává potřebu orientace k obecným pedagogickým disciplínám (obecná pedagogika). Vytvářet předpoklady pro konkrétní vědeckovýzkumnou činnost znamená zároveň prohlubovat neustále marxisticko-leninskou pedagogickou metodologii a propracovávat systém převodu nových teoretických poznatků do praxe. Přitom ovšem nutno mít na zřeteli, že pedagogika jako každá jiná oblast vědění se rozvíjí ve shodě s principy gnoseologie. Je odrazem svých konkrétně historických možností. V mnoha otázkách se proto zatím spokojujeme a budeme spokojovat popisem výchovných jevů, řešením teoretických i praktických problémů s oporou jen o dílčí výsledky výzkumů a zobecňováním pozitivních zkušeností. Tím důležitější je cílevědomě a plánovitě z velké šíře problémů vyčleňovat centrální a prioritní úkoly pro fundamentální vědecké řešení i pro aplikované výzkumy a kolem nich soustřeďovat síly, jež jsou k dispozici.

1) Řešení základních otázek jednotlivých článků výchovně vzdělávací soustavy

V současné době vstupujeme do čtvrtého roku přestavby. Realizuje se postupně v jednotlivých člancích školské soustavy. Nepochybně lze s uspokojením konstatovat, že základní komplex problémů se podařilo vyjádřit v připravovaném resortním plánu výzkumu na 7. pětiletku. Ten vychází z komplexního pojetí výchovně vzdělávací soustavy a vede především k propracování problematiky jednotlivých cyklů škol včetně mimoškolského vzdělávání. Zabezpečuje řešení otázek předškolní výchovy, aby mateřská škola plnila své funkce v optimálním všestranném vývoji dětí a jejich přípravě pro další články školské soustavy. Předpokládá zhodnocení dosavadních výsledků přestavby a dalšího zkvalitňování výchovně vzdělávacího procesu počátečních ročníků základní

školy. Věnuje vedle ostatních typů středních škol výraznou pozornost specifickým problémům výchovně vzdělávacího procesu a pojetí přípravy ve středních odborných učilištích, která připravují kvalifikovaný dorost pro dělnická povolání v systému přípravy mládeže k volbě povolání. Nedílnou součástí plánu se staly výchova a vzdělávání dospělých, problematika komunistické výchovy na vysokých školách i otázky přípravy a dalšího vzdělávání socialistického učitele. Resortní plán tak usměrňuje pedagogické vědy k základním otázkám jednotlivých článků výchovně vzdělávací soustavy. Podporuje přitom účast dalších věd, především ekonomie, psychologie a věd lékařských. Směřuje ke komplexnímu a systémovému řešení vytyčených úkolů.

I když se řeší problematika obsahové přestavby všech stupňů škol, zvláštní pozornost při rozvíjení vědecké práce nutno věnovat obsahu výchovy a vzdělání ve školství středním. Zde dochází k podstatným změnám ve smyslu prohlubování demokratizace v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti. Nutno formulovat a řešit problémy, které vytvoří teoretickou oporu pro obsahové i funkční sbližování středních škol, tj. středních odborných učilišť, odborných škol a gymnázií. Nejvíce soustředění sil ze všech tří proudů nepochybně potřebuje učňovské školství, neboť jde o zařízení, kde se připravuje kvalifikovaný dělnický dorost a které až dosud představovalo oblast pedagogickou teorií značně opomíjenou.

V daných souvislostech poukáží pouze na jeden významný moment. Před pedagogikou stojí jako zvláště aktuální úkol nastolovat obecné problémy výchovy a vzdělávání spjaté s přípravou mládeže v odborném a zvláště učňovském školství. Předpokládá to rychle překonávat stav, kdy se v této oblasti většinou řešily dílčí metodické otázky. To znamená i nový významný moment v dosavadním vývoji pedagogického myšlení. Jde tu o obecný trend, který se objevuje i v ostatních socialistických zemích, zvláště v SSSR a NDR. Naznačuje tendenci další diferenciaci v rámci pedagogických věd tím, že se rozvíjí speciální oblast, zvaná např. sovětskými autory pedagogika odborně technického vzdělání.

Řešení obecné problematiky výchovy a vzdělávání v učňovském školství má ovšem význam nejenom pro tuto speciální oblast a její praxi. Zasahuje hluboce, což je zvláště důležité, do veškerého dalšího rozvoje obecné teorie výchovy a vyučování. Rozšiřuje totiž v podstatných aspektech jejich dimenze.

Dosavadní pojetí didaktiky a teorie výchovy, které se pokládalo za obecné, ve skutečnosti vlastně odráželo zúženou populační základnu. Teoreticky reflektovalo problematiku té mládeže, která navštěvovala školu základní a všeobecně vzdělávací. Proto četné otázky, jako vztah

teoretického poznání a praktických činností, učebních a profesionálních zájmů, motivace, formy spojení se životem atd., byly řešitelné jen omezeně.

V budoucím teoretickém vývoji obecné didaktiky i teorie výchovy nutno vyvozovat důsledky ze skutečnosti, že se rozšířila sociální základna a výrazně obohatila i problematika, kterou teorie musí vyjadřovat. Tím se také otvírají možnosti pro řešení řady významných otázek obecné teorie výchovy a vyučování.

2) Úkoly pedagogiky při realizaci obsahové přestavby

Jak již bylo uvedeno, jedním z centrálních problémů je přestavba obsahu vzdělání. Marxistická pedagogika v současné době disponuje cennými poznatky, které z pedagogického hlediska vyjadřují nové koncepční rysy pojetí obsahu vzdělání a jeho moderního pojetí. Základní pedagogické principy a závěry vedoucí k posílení vědecké, polytechnické, pracovní a výchovné zaměřenosti obsahu vzdělání byly důkladně analyzovány v dosavadním průběhu obsahové přestavby sovětské školy. Její poznatky jsou pro nás zvláště významné.⁵⁾ V tomto shromáždění není třeba tyto otázky podrobněji připomínat. Jde o uplatňování vedoucí úlohy teoretických poznatků při koncipování nového obsahu učiva, o orientaci na základní systémy pojmů, zákonů, principů aj. Požadavek hlubokého osvojování teoretických poznatků však neznamená nadměrné rozšiřování učiva, včleňování látky nepřiměřené, přetěžování žáků roztržštěným mnohověděním. Naopak předpokládá výběr základních poznatků, redukci všeho nepodstatného, případně vymezení učiva všeobecně povinného a rozšiřujícího, odstranění přemíry popisného materiálu a naopak zesílení vysvětlujících momentů i logického zpracování materiálu, posílení typologických přístupů, které umožní dát konkrétní látce obecnější výraz, prohlubování mezipředmětových souvislostí, mnohostranné praktické používání poznatků a jejich aplikace v různých oblastech společenské praxe.

Již mnohokrát bylo zdůrazněno, že součástí obsahu vzdělání není jen množství poznatků, ale i metody, kterými se tyto poznatky získávají. To orientuje k rozvíjení dovednosti řešit problémy, samostatně hodnotit, k rozvíjení dialektického myšlení žáků, prvků tvořivosti v jejich činnosti. Přestavba jednotlivých předmětů na moderním základě tedy neznamená v podmínkách, kdy nesmírně rychle vzrůstá množství vědeckých i technických informací, dát v omezeném čase maximální množství znalostí. Znamená takový výběr poznatků a organizaci výchovně vzdělávacího procesu, aby se mladí lidé naučili orientovat v množství

informací, samostatně se vzdělávat, tvořivě používat získávaných poznatků v praxi.

Jestliže tedy pedagogika ve své poznávací funkci během řady let, kdy se soustavně řeší problematika modernizace, značně pokročila, je otázka, nakolik se toto poznání skutečně uplatňuje v procesu přestavby obsahu jednotlivých předmětů. Nepochybně je třeba ještě důrazněji a rozhodněji, trvale a soustavně prosazovat tyto poznatky do činnosti kolektivů, které připravují a budou připravovat nové normy, osnovy, učebnice, metodické pomůcky pro další ročníky. Nutno ještě intenzivněji rozvíjet experimentální výzkumy, které budou v speciálních podmínkách obsahu jednotlivých předmětů a dalších stupňů i typů škol realizovat, ověřovat a propracovávat principy a požadavky modernizace obsahu a jeho přestavbu. To významně přispěje k podstatnému zvýšení přetvářející funkce pedagogické vědy, k jejímu faktickému vlivu na utváření školní praxe na základě nového poznání.

Nelze také přehlédnout, jak málo pozornosti se u nás až dosud věnovalo obecné teorii školní učebnice, která by poskytovala obecné teoretické zázemí odborným tvůrčím kolektivům pedagogů i odborníků, kteří zpracovávají nové učebnice.

Při plnění úkolů obsahové přestavby v jednotě a vzájemných souvislostech s problematikou jednotlivých předmětů se ostře vyhraňuje potřeba zásadně řešit obecné otázky vzdělání, a to s náležitým uplatněním perspektivních aspektů. Systematicky rozvíjet marxisticko-leninskou teorii vzdělání jako součást pedagogické teorie je fundamentální teoretický problém, jehož praktický význam možno těžko přecenit. Jeho aktuálnost je dána objektivně nově se utvářejícími vztahy vědy a výroby, novými nároky na práci a pracovní činnost člověka, zvyšujícími se požadavky na kvalifikaci pracujících, nově se utvářející sociální i kulturní funkcí vzdělání v etapě rozvinuté socialistické společnosti.

V poslední době pedagogika v souvislosti s obsahovou přestavbou výchovně vzdělávací soustavy reagovala na tyto potřeby především dosavadním státním plánem výzkumu, který zdůvodnil ideu celoživotního vzdělávání člověka a systémového výzkumu této problematiky; realizací rozšířeného zasedání kolegia pedagogiky-psychologie na téma „Pracovní výchova mládeže v minulosti a současnosti“, kde byla rozvinuta problematika polytechnického vzdělání, pracovního vyučování, výrobní práce i profesionální orientace žáků; konferencí Československé pedagogické společnosti na podobné téma i řadou akcí a publikací věnovaných dané problematice.⁶⁾

Jde nepochybně o velice složitý komplex otázek, jejichž řešení vyžaduje vzájemnou oporu a prolínání základního a aplikovaného výzkumu. Předpokládá propracovat moderní koncepci všeobecného vzdělá-

ní, odborného a polytechnického vzdělání, pracovního vyučování i výrobní práce žáků, nově řešit jejich vzájemné souvislosti, vztahy, proporce a zvláště novou společensky funkční vnitřní jednotu. Uplatní se při tom hlediska celé výchovně vzdělávací soustavy, perspektivy desetiletého povinného vzdělávání i hlediska specifických potřeb a cílů různých stupňů a typů škol středních, vysokých, dalšího vzdělávání dospělých.

Především je nezbytné hlubší teoretické i praktické řešení jednotlivých okruhů vzdělávacích obsahů. Jejich problematika zahrnuje jednak zásadní problémy i perspektivního charakteru, jednak řadu aktuálních otázek, které na nás přímo naléhají.

Nutno rozpracovat pojetí všeobecného vzdělání, objasňovat jeho vzrůstající význam z hlediska jeho ekonomické a sociální funkce v současném i perspektivním vývoji socialistické společnosti. V souvislosti se vzrůstem významu všeobecného vzdělání je úkolem pedagogiky řešit zkvalitňování jeho úrovně ve všech člancích výchovně vzdělávací soustavy. Zvláště je třeba vědecky zdůvodnit a propracovat úroveň všeobecně vzdělávací přípravy žáků středních odborných učilišť a škol odborných. Přitom nutno zaujmout stanovisko k řadě koncepčních otázek a překonávat některé zjednodušené představy nebo zastaralá pojetí. Tak oprávněné zdůvodňování učiva přírodovědného a technického charakteru v rámci všeobecného vzdělání neznamená nedoceňovat učivo z oblasti společenských věd a umění. Tendence zesilovat význam společenských věd v procesu polytechnické a pracovní přípravy se chápe jako součást organizace práce a zřetele k lidskému faktoru. Podobně zvyšování nároků na teoretickou úroveň všeobecného vzdělání na všech stupních a typech škol, která oprávněně vystupuje do popředí, nespočívá ve vzdělávací koncepci abstraktního teoretizování odtrženého od života či v jednostranné intelektualizaci podceňující volní, citové, estetické stránky osobnosti. Nejde také o mechanické přenášení stávajícího obsahu všeobecného vzdělání gymnázií do ostatních typů škol středních apod. Plně hodnotné zajištění úrovně všeobecného vzdělání má zcela zásadní význam pro přípravu aktivních členů socialistické společnosti i pro výchovu k vědeckému světovému názoru. Přispívá k rozvoji vyšších intelektuálních a mravních vlastností i k utváření schopností orientovat se v systému výrobních vztahů.

Jak zdůrazňují P. R. Atutov a V. D. Putilin, v podmínkách vědeckého pokroku význam všeobecně vzdělávací školy v přípravě mládeže k práci ve sféře materiální výroby i v řešení profesionální orientace žáků vzrůstá. Efektivní využívání nejnovější techniky předpokládá příslušný růst technických znalostí a praktických dovedností. Zvyšují se požadavky na úroveň kvalifikace, na obecnou přípravu, kterou vyžaduje

je běžný výrobní proces. Technická nasycenost práce a její intelektuální obsah klade vysoké nároky nejenom na úroveň všeobecně vzdělávací a profesionální přípravy pracujících, ale i na systematické zvyšování této úrovně v souladu s objektivními změnami v technice a technologii výroby. V podmínkách rozvinutého socialismu je výrobní nutnost všestranného rozvoje člověka v souladu se sociální nutností, kterou představují požadavky dalšího rozvíjení vyspělé socialistické společnosti.⁷⁾

Naléhavým a předním úkolem marxistické pedagogiky se stává v současné době rovněž nové řešení vztahu všeobecného a odborného vzdělání. Jde zároveň o překonávání hlubokého, třídně podmíněného rozporu, který se historicky vytvořil mezi pojetím všeobecného a odborného vzdělání, mezi teoretickou a praktickou stránkou přípravy člověka. Všeobecné vzdělání pěstované v určitých typech škol, zvláště na gymnáziích, se orientovalo na odtažené teoretické vzdělání knižní povahy, jež poskytovalo poznatky bez jejich aplikačních vazeb ve výrobě a životní praxi. Svě žáky chápalo především jako subjekty teoretické činnosti. Jeho pojetí bylo odtrženo od praktických činností. Tomu také odpovídaly didaktickovýchovné systémy práce s těmito žáky. Naopak typy škol poskytujících odborné vzdělání, zvláště učňovské školství, měly povahu většinou výrazně prakticistickou. Jednostranně akcentovaly praktickou složku odborné přípravy. Všeobecné vzdělání bylo zanedbáváno. Také zde systém výchovně vzdělávací práce odpovídal představě žáka jednostranně orientovaného na praktické činnosti a praktické zájmy, nepředpokládal možnosti dalšího vyššího vzdělávání. Nové řešení vztahu všeobecného a odborného vzdělání, sblížení teoretické a praktické přípravy vychází z nutnosti všestranné přípravy člověka, u něhož se hluboké teoretické vzdělání organicky spojuje s dovedností a pohotovostí umět teoretické poznatky i vlastní myšlenky aplikovat v praxi, ve výrobě i v práci.⁸⁾ Cesta optimálního rozvíjení každého žáka je také jednou z cest podporujících požadavek sblížování různých typů středních škol. Prohlubuje zároveň odbornou a morálně politickou připravenost mládeže středních škol začlenit se do výrobního procesu v kvalifikovaných dělnických povoláních.

Nutno nadále věnovat vědeckovýzkumnou kapacitu řešení polytechnického zaměření obsahu vzdělání, které je v současné době akcentováno těsným spojením vědy a výroby. Problematika polytechnického vzdělání v přestavbě naší výchovně vzdělávací soustavy se bude nepochybně řešit jak v souvislosti se vzděláváním všeobecným, tak se vzděláváním odborným. Její hlubší analýza umožní rozvinout řadu významných souvislostí. Ukáže, jak znalost základních principů výroby, obecných vědeckých základů techniky spolu s osvojováním základních pracovních dovedností vytváří předpoklady pro efektivní využívání nejno-

vější techniky. Představuje rovněž významný faktor v profesionální orientaci a pracovní přípravě mládeže. Postupně se utvářející síť středních odborných učilišť otvírá i výzkumu nové dimenze pro objasňování polytechnického principu. Zobecnění výsledků v této oblasti nepochybně bude znamenat přínos k hlubšímu polytechnickému vzdělání v celé výchovně vzdělávací soustavě.

Důsledné uplatňování polytechnického principu při obsahové přestavbě výrazně prohloubí i rozvíjející a výchovnou funkci vzdělávacího procesu, jestliže bude postihovat takové tendence socialistické výroby, jako je uvědomělé využívání moderních vědeckých a technických poznatků v praxi, tvořivý vztah k práci, novátorství, ochota k aktivní účasti na plnění společenských úkolů.

Podobně je významným úkolem pedagogiky systematicky hledat cesty a prostředky zkvalitňování pracovního vyučování, aby se skutečně stalo plnohodnotnou součástí výchovně vzdělávací činnosti školy, aby svým obsahem bylo zaměřeno na přípravu žáků k praktické činnosti v podmínkách soudobé výroby i plnilo náležitě rozvíjející i výchovnou funkci, pro kterou má předpoklady.

Nutno experimentálně ověřovat a realizovat vhodné formy produktivní práce žáků a jejich účast na výrobní práci s využitím poznatků a zobecněných zkušeností ostatních socialistických zemí. Prosazovat pochopení skutečnosti, že pracovní vyučování i výrobní práce žáků nejenom nejsou v rozporu, ale naopak vnitřně hluboce souvisí s těmi stránkami obsahové přestavby, které jsou orientovány ke zvyšování teoretické náročnosti. Právě v různých praktických činnostech žáků se často skrývají významné zdroje motivační, které pak aktivizují i ostatní činnosti, rozvíjejí potřeby, schopnosti, zájmy, tvořivost žáků, ovlivňují výrazně jejich profesionální postoje.

Princip spojení vyučování s produktivní prací je nepochybně trvalým principem marxistické pedagogiky. Při řešení složitých problémů jeho praktické realizace významné podněty a cennou pomoc poskytuje řešení těchto otázek v ostatních socialistických zemích, zvláště v Sovětském svazu.

Úspěšné a perspektivní řešení této problematiky nutno vidět nepochybně z hlediska celé výchovně vzdělávací soustavy a její funkce v socialistické společnosti v soudobé etapě vývoje. Jeví se pak jako problém spojení vyučování s produktivní prací, ale také jako spojení produktivní práce s vyučováním. Součástí jeho řešení se stává i problematika ručních prací na základní škole. Nutno dále věnovat pozornost výrobní práci na školách všeobecně vzdělávacích, kdy je jejím posláním zajišťovat pozitivní orientaci absolventů těchto škol pro náročná dělnická povolání, rozvíjet zájem o fyzickou práci a vztah k ní, pěstovat

návyky kolektivní práce i hospodářsko-organizační návyky a spolu s tím zajistit osvojení nezbytných pracovních dovedností. Pak bude přispívat k přípravě mladých lidí, kteří jsou v krátké době s to dobře se orientovat ve výrobě a začlenit se do produktivní práce. Rozvinutí vedoucí pedagogické ideje spojení vyučování s výrobní prací žáků v profesionální přípravě pro vysoce kvalifikovaná dělnická povolání v podmínkách sítě středních odborných učilišť poskytne teoretickou oporu obecného významu pro všechny typy středních škol. O tom, jaká důležitost se přikládá této problematice, svědčí zájem i zvýšená produkce sovětské pedagogiky v oblasti profesionálně technického vzdělávání. Ve vztahu ke středním odborným školám a školám vysokým se jeví tato otázka především jako problém těsného spojení teoretické výuky s výrobní praxí v příslušném oboru a specializaci. A ve vztahu ke studiu postgraduálnímu a dalšímu vzdělávání dospělých je to problém spojení produktivní práce se vzděláváním. I zde je řada aktuálních momentů, především v pojetí vzdělání, které by nemělo trpět ani úzkým praktikismem vzhledem k produktivní práci dospělého, ani nefunkčním akademickým teoretizováním.

Při řešení problematiky všech uvedených okruhů, tj. vzdělání všeobecného, odborného, polytechnického i pracovního vyučování a výrobní práce žáků, se zároveň stává aktuálním úkolem pedagogiky vyvodit důsledky ze skutečnosti, že proces vzdělávání se realizuje nejenom ve zdech třídy a školy, ale i v kabinetech, knihovnách, v pionýrských domech, kroužcích různých kulturních zařízení. Uskutečňuje se i prostřednictvím vědeckých institucí, závodů a družstev, pomocí masově sdělovacích prostředků. Přitom se ovšem mění i formy, jimiž se tyto poznatky získávají. Spolu s pokusnictvím, konstruováním vystupují do popředí i techniky individuálního studia, jednota vzdělávání a sebevzdělávání.

Vědeckovýzkumnou práci nutno zaměřit nejenom k řešení jednotlivých problémových okruhů, tj. posilovat úroveň všeobecného vzdělání, polytechnického vzdělání, pracovního vyučování, výrobní práce žáků. Základním vědeckým úkolem pedagogických věd z hlediska společenských potřeb není pouze zkvalitňování izolovaných skladebných částí obsahu vzdělání, ale vyústění do nezbytné syntézy. To také vede k utváření obecné teorie vzdělání, která bude moci zpětně poskytovat oporu řešení speciálních otázek obsahu vzdělání z hlediska cílů a úkolů jednotlivých stupňů a typů škol.

Vědecká práce zaměřená k základnímu výzkumu v problémové oblasti všeobecného, polytechnického, odborného vzdělání, pracovního vyučování a výrobní práce žáků, které ovšem nebudou chápány izolovaně, předpokládá komplexní řešení. Rozvoj obecné teorie vzdělání

není možný bez spoluúčasti řady dalších věd, a to nejenom těch, které se přímo podílejí na učebním plánu, ale i takových, jako je ekonomie, sociologie, vědecký komunismus, teorie řízení, psychologie apod. Přitom se uplatní poznávací i prognostická funkce pedagogiky, neboť nutno ukazovat tendence dalšího vývoje vzdělávacích obsahů vzhledem k rozvíjejícím se společenským potřebám.

V organické jednotě s přestavbou obsahu vzdělání je i profesionální orientace mládeže. Pedagogické, psychologické a sociologické výzkumy přinesly již solidní základy pro další vědeckou činnost v této oblasti. Proces orientace mládeže k určité volbě povolání představuje typický komplexní problém. Zásadní determinující vliv má sociálně ekonomický, sociálně politický a kulturní vývoj společnosti, potřeby národního hospodářství, vývoj dělby práce, třídní a sociální diferenciace společnosti.⁹⁾ Spolu s vlivy objektivního charakteru se ovšem výrazně uplatňují subjektivní faktory spjaté se zájmy i předpoklady jednotlivce. Výběr povolání přivádí člověka i do určité sociální skupiny. Je tedy i výběrem určitého sociálního postavení. Sociální a profesionální orientace mládeže musí tedy odrážet potřeby společnosti, výroby, ale zároveň musí mít na zřeteli i schopnosti a zájmy člověka. Nutno proto pomáhat odhalovat mládeži individuální schopnosti a zpřesňovat zájmy, hledat racionální cesty organického spojování osobních a společenských zájmů. Přitom se uplatní nejenom pedagogická a psychologická hlediska, ale i lékařská hlediska o zdravotních předpokladech k dané profesi.

Sama obsahová přestavba výchovně vzdělávací soustavy, zdůrazňující význam pracovní a polytechnické výchovy, právě tak jako nové uspořádání středního školství zásadně vytváří pro profesionální orientaci mladé generace příznivé podmínky. Dostává ji totiž do hlubšího souladu se socialistickými společenskými vztahy i s novým rozvojem výrobních sil spjatých s vlivem vědeckotechnické revoluce. Profesionální orientace provázející soustavně výchovně vzdělávací proces počínaje školou základní plní při přípravě k volbě povolání aktivní rozvíjející funkci. Představuje významný formativní vliv školy na osobnost mladého člověka.

Socialistická profesionální orientace jako součást komplexního výchovného procesu se orientuje i na prohlubování mravní výchovy mládeže. Směřuje k rozvíjení vyšší pracovní odpovědnosti, podporuje kladné vztahy k práci, vytrvalost, čestnost, poctivost, orientuje k socialistickému životnímu způsobu. Jde tedy o rozvíjení vyšších mravních citů, postojů a mravních vlastností mládeže, dovednost řešit rozpory, s kterými se v životě setká, ze správných marxisticko-leninských pozic. Nutno ji tedy zároveň rozvíjet v souvislosti s politickou, světonázoro-

vou a mravní výchovou mladých lidí.

Jak je patrné z hlediska pedagogického, komplexnost řešení této problematiky se zakládá i na vnitřní jednotě procesů vzdělávacích a výchovných a vyžaduje tedy překročit tradiční členění na teorii vyučování a teorii výchovy.

Významný podíl na profesionální orientaci mají mimoškolní činitelé, zvláště pak spolupráce školy s výrobními organizacemi, exkurze do závodů, různé formy výrobní práce žáků, vliv výrobních kolektivů i výrobních organizací. U kolem pedagogiky je nejenom analyzovat kladné zkušenosti praxe, studovat a popularizovat poznatky ostatních socialistických zemí, ale i vytvářet, rozvíjet a experimentálně prověřovat nové formy těchto vztahů, odpovídajících konkrétním podmínkám a potřebám profesionální orientace mládeže.

Sledovat vztahy všeobecného a polytechnického vzdělání, vzdělání odborného, výrobní práce žáků a pracovního vyučování, jejich profesionální orientaci z hlediska cílů a funkcí vzdělávací soustavy jako celku i jejich jednotlivých článků umožní důsledně překonávat historicky vzniklé třídní kořeny protikladů všeobecného a odborného vzdělání či vzdělání teoretického a praktického. Především však umožní vycházet z potřeb a možností veškeré populace a na mnohem širší základně tak pozitivně řešit významné otázky, jako je vztah teorie a praxe, vidět princip spojení produktivní práce s vyučováním zároveň jako spojení produktivní práce s vyučováním či dalším vzděláváním dospělých; umožní vyvozovat důsledky ze skutečnosti celoživotního vzdělávání pro obsah vzdělání na školách středních a vysokých; rozvíjet nové didakticko-výchovné systémy, které přispívají k překonávání rozporu mezi fyzickou a duševní prací; uplatňovat jako důležitý vnitřní aspekt výchovně vzdělávacího procesu rozvoj tvořivosti mládeže i pracujících, neboť tvořivost se jeví jako významný rys praktické i teoretické činnosti člověka, jeho kvalifikace, ale zároveň i jako vysoký humánní cíl, charakterizující koncepci celé výchovně vzdělávací soustavy.

Realizaci přestavby výchovně vzdělávací soustavy chápeme, jak je patrné z dosavadního výkladu, v plné šíři a jednotě jejích aspektů vzdělávacích i výchovných. Jestliže hovoříme o obsahové modernizaci výchovně vzdělávací soustavy, týká se tato problematika jak teorie vzdělání a vyučování, tak teorie výchovy. Vědeckotechnická revoluce klade totiž nejenom nové nároky na zvyšování vzdělanostní úrovně mládeže a pracujících, na rozvoj jejich rozumových schopností, tvořivého myšlení, na zvyšování odborné kvalifikace, dovednosti dalšího sebevzdělávání atd. Z vědeckotechnické revoluce vyplývají nové nároky i na úroveň výchovy vědeckého světového názoru mládeže a pracujících, na jejich ideově politickou, mravní, estetickou i tělesnou výchovu,

na utváření jejich socialistického životního způsobu. Všestranná příprava člověka předpokládá, že se bude hluboké vzdělání organicky spojovat s pohotovostí umět poznatky a vlastní myšlenky aplikovat ve výrobě, v práci. V jednotě se vzděláním se utvářejí i významné osobnostní vlastnosti, prohlubuje se vědecký světový názor a politická připravenost začlenit se do výrobního procesu a společenské praxe.

Marxisticko-leninská pedagogika poskytuje i v oblasti teorie výchovy četné poznatky, jejichž důslednější využívání by podstatně přispělo ke zkvalitnění soudobé úrovně praxe. Cenné poučení přinášejí i výsledky vědeckovýzkumné práce ostatních socialistických zemí, zvláště Sovětského svazu, kde se intenzívně rozvíjí problematika systému ideově politické, mravní a pracovní výchovy.

Dosáhnout vyšší úrovně v této oblasti znamená pro pedagogiku aktivně reagovat na dynamický rozvoj ekonomiky i celkového společenského a kulturního vývoje naší společnosti tím, že vyjádří to nové, co tento vývoj v oblasti výchovy znamená. To předpokládá prohlubovat metodologické přístupy, především uplatnit konkrétně historická hlediska při řešení problematiky mravní výchovy. Teorie výchovy postoupí tak za tradiční přístupy izolující jednotlivé obsahové otázky či řešící je víceméně paralelně, např. jako tzv. složky výchovy. Bude pohotově postihovat vztahy a souvislosti nově se utvářející výchovné společnosti. Formulovat pomocí vědeckého aparátu pedagogiky jako nové vědeckovýchovné úkoly a řešit je v souladu se současnými podmínkami a požadavky socialistické společnosti na výchovu mládeže i dospělých. Úkolem pedagogiky je je tedy hledat mnohem výrazněji, než se to dělo dosud, odpověď na otázku, co znamená obsahová přestavba v oblasti teorie výchovy, analyzovat nové společenské potřeby a v této souvislosti vyzdvihovat do popředí nejaktuálnější a prioritní problémy významné pro zajišťování komunistické výchovy mládeže i pracujících.

I zde lze vyjít z analýz, které již byly publikovány a poskytují řadu podnětů. Spolu se změnami charakteru lidské pracovní činnosti vznikají nové nároky na pracovní morálku, na rozvoj volných i mravních vlastností člověka, jeho pracovní disciplínu, iniciativu, tvořivost, schopnost samostatného rozhodování. Podobně nová organizace práce i nová technika předpokládají vyšší úroveň mezilidských vztahů, stupně kolektivismu, vztahu ke společenskému vlastnictví, odpovědnosti k sobě i druhým atd. Pedagogickou problematiku vyvolává nejenom činnost pracovní, ale i volný čas a způsob jeho využívání mládeží i dospělými. Přestavba výchovně vzdělávací soustavy vyžaduje výrazně orientovat pozornost na vědecké řešení vlastnictví i proletářského internacionalismu atd. V současné době jde tedy o to, zabezpečit především teoretické poznatky k praktické realizaci jednoty ideově politické, pra-

covní a mravní výchovy. Cennou pomocí přitom je pro pedagogiku vědecké zázemí, které vytváří marxisticko-leninská filozofie, vědecký komunismus, sociologie, psychologie, kybernetika atd.

Dalším významným rysem vědeckého řešení je komplexní přístup k otázkám komunistické výchovy. Úkol utváření komunisticky uvědomělé a všestranně rozvinuté osobnosti vyžaduje od představitelů rozličných oblastí společenských věd, od pedagogů, sociologů, filozofů, psychologů teoreticko-metodologické zdůvodnění komplexního přístupu k výchově, který spočívá v zajištění těsné jednoty ideově politické, pracovní a mravní výchovy se zřetelem ke zvláštnostem různých skupin mládeže a pracujících. Bude i úkolem pedagogiky dospělých v dalším plánování intenzivněji rozvíjet tuto oblast problematiky. Na nutnost komplexnosti, důsledné systémovosti a individualizace v organizaci výchovně vzdělávacího procesu kladou důraz i významné stranické dokumenty.

Komplexní přístup vede také k integraci všech výchovných činitelů. Podobně jako při procesu vzdělávání uplatňují se i při plnění výchovných úkolů další a stále rozmanitější faktory, které působí na mládež i dospělé. Jsou to mládežnické organizace, různé sportovní, kulturní a společenské organizace, vliv hromadných sdělovacích prostředků, především televize, a další. Spolu s novými formami vzdělávacích procesů, zvláště pracovního, polytechnického a výrobního vyučování, roste i výchovný význam pracovních kolektivů dospělých. Úkolem teorie výchovy je postihovat tuto novou realitu, analyzovat vztahy těchto činitelů, jejich funkci v celkovém výchovném procesu, hledat cesty optimální koordinace a integrace jejich působení. Řešení této problematiky podporuje rozvoj sociální pedagogiky, jak na to již bylo oprávněně poukazováno.¹⁰⁾

Výzkumem výchovných činitelů dosáhne pedagogika i v oblasti teorie výchovy vyšší úrovně. Dalším prohlubováním jednotného systému komunistické výchovy, který bude sjednocovat vliv všech výchovných činitelů, lépe osvětlí cesty praxe při budování nové výchovně vzdělávací soustavy.

Tak modernizace výchovných i vzdělávacích stránek jednotného pedagogického procesu umocňuje účinnost komunistické výchovy. Zvyšování úrovně výchovy, vědeckého světového názoru a socialistického přesvědčení, dosažení jednoty mravní, ideově politické a pracovní výchovy, prohlubování socialistického životního způsobu znásobuje celkové účinky vyšší vzdělanosti a kvalifikace. A také naopak. Zkvalitňování vzdělání a kvalifikace, což znamená zvyšování vědecké a polytechnické úrovně vyučování, zkvalitnění pracovního vyučování a účasti žáků ve výrobní práci vytvářejí reálné podmínky i pro zkvalitňování

výchovného působení. Umožňuje to rozvíjet variabilní druhy teoretických i praktických činností, využívat různorodých zájmů, odhalovat nové zdroje motivace, uplatňovat různé schopnosti žáků. Zároveň v podmínkách výchovy a vzdělávání, které široce spojují výchovně vzdělávací soustavu se životem naší společnosti, se obohacuje sféra společenských vztahů, v nichž žáci žijí, učí se a pracují. Začleňují se do stále složitějších společenských vztahů, počínaje třídou, různými kolektivy dětí a mládeže v PO a SSM až k začleňování do výrobních, ekonomických a společensko-politických vztahů dospělých. A jak ukazují dosavadní poznatky pedagogiky i psychologie, právě v procesu rozvíjení těchto vztahů dochází k intenzivnímu rozvoji osobnosti člověka.

3) Úkoly zkvalitňování výchovně vzdělávacího procesu, jeho prostředků a metod

a) Orientace na osobnostní rozvoj mládeže i dospělých

Orientace na pozitivní optimální rozvíjení každého dítěte, mladistvého i dospělého člověka je významným vnitřním principem, který dále prohlubuje jednotu všech článků výchovně vzdělávací soustavy a její demokratický charakter.

Soudobé poznatky marxisticko-leninské psychologie a pedagogiky poskytují metodologická východiska a teoretickou oporu, která naznačuje pedagogicko-psychologické mechanismy na cestě k tomuto optimálnímu rozvoji každého člověka. Je to takový přístup, který spočívá v celistvém pohledu na osobnost. Tím se překonávají ty dosavadní koncepty vyučování a výchovy, které předpokládaly určitou izolaci teorie intelektu a teorie osobnosti. To vedlo k tomu, že se nedostatečně dbalo možných souvislostí mezi intelektuálními procesy a motivací, zájmy a potřebami žáků. Sféry teoretické a praktické činnosti vystupovaly odtrženě, zdroje aktivizace různých druhů činností byly interpretovány ochuzeně. Soudobá psychologie poukazuje na hluboké spojení teorie intelektu a teorie osobnosti, které se zvláště projevuje v motivaci rozumové činnosti a závisí na postojích, potřebách, zájmech a ideálech osobnosti, které v mnohém určují aktivitu intelektu. A naopak. Charakteristické vlastnosti osobnosti, struktura jejich motivů závisí také na stupni poznání světa, na stupni objektivitě vztahů osobnosti ke skutečnosti.¹¹⁾

Tato koncepce vytváří teoretické předpoklady právě pro řešení řady pedagogických problémů spjatých nejen s realizací nového obsahového pojetí, ale i s možnostmi formativního účinku výchovně vzdělávacího procesu a jeho metod. Ukazuje na osobnostní zdroje aktivizace, jichž se zatím v praxi zdaleka nevyužívá, odhaluje silné motivační a ak-

tivizační prvky, které jsou spjaty právě s činnostmi praktickými. Prohlubuje pochopení vztahů mezi teoretickou a praktickou činností, umožňuje rozvinout problematiku jednoty činnosti a poznání. Tak se ukazuje i z hlediska psychologicko-pedagogických možností neudržitelnost starých protikladných koncepcí vzdělání teoretického a praktického. Osobnostní přístup přibližuje i k vysvětlení složitého procesu interiorizace mravních kvalit a utváření přesvědčení. A to právě tím, že vede nejen k ovlivňování poznání, ale i citových a volních stránek osobnosti, jejích potřeb, zájmů, motivů i jednání v jejich jednotě. Tento celistvý přístup k osobnosti člověka zároveň rozšiřuje pohled pedagogů v tom, že poukazuje na nutnost spolu s intelektuálními schopnostmi rozvíjet sociální schopnosti, schopnosti být kolektivistou, aktivně se začleňovat do společnosti, spolupracovat s druhými, tedy schopnosti, které jsou významné pro socialistický způsob života.

Celistvý přístup k osobnosti mladého člověka zároveň umožňuje hlouběji interpretovat známý pedagogický princip jednoty výchovy a vyučování. Přibližuje v teorii i praxi k utváření celistvé teorie výchovně vzdělávacích procesů a jejich projektování, a to z hlediska celého systému školní i mimoškolní činnosti žáků. Naznačuje nové možnosti všestranného rozvíjení mládeže i dospělých v rámci celého výchovně vzdělávacího systému, nové teoretické možnosti řešení účinnosti výchovně vzdělávacího procesu, jeho prostředků a metod.

b) Problémy účinnosti výchovně vzdělávacího procesu a optimalizace jeho řízení

Otázka účinnosti výchovně vzdělávacího procesu náleží k ústředním otázkám, na něž se od pedagogiky očekává odpověď.

Na soudobé úrovni dospěla pedagogika k četným poznatkům, které mohou vytvářet východisko pro další rozvíjení systému metod, prostředků a organizačních forem, jimiž se budou realizovat náročné výchovně vzdělávací cíle i nový obsah výchovně vzdělávací soustavy.

Jde jednak o obecné teorie, které formulují vztah mezi vývojem a systémem vyučování. Známé teorie rozvíjejícího vyučování usměrňují didaktické myšlení k propracování takového didaktického systému, který se snaží dosáhnout optimálního vývoje všech žáků. Dále pedagogika přináší četné poznatky, které se týkají rozličných otázek modernizace metod i organizačních forem vyučování, ať už jde o rozvíjení aktivity žáků, problémové a skupinové vyučování, uplatňování moderních technických prostředků, širší zavádění samostatných prací žáků, experimentování, programované vyučování aj. Zároveň byl odhalen základní metodologický přístup, který ukazuje, že nikoliv rozrůzněné, náhodné hodné a izolované uplatňování těchto prvků, ale teprve určitý systém

prostředků a metod adekvátně odpovídající cíli a obsahu umožní zvyšovat poznávací a formativní účinnost výchovně vzdělávacího procesu.¹²⁾

Na této úrovni poznání je naléhavým soudobým úkolem pedagogiky mnohem intenzivněji rozvinout spolu s poznávací její funkcí přetvářející. To předpokládá s využitím všech dosavadních teoretických poznatků rozvinout aplikované výzkumy, které budou propracovávat nový systém činnosti učitele a žáků vzhledem ke specifickým podmínkám určitého obsahu, stupňů škol atd., prověří konkrétní didaktické systémy a podmínky jejich fungování, přivedou obecné teoretické poznatky co nejbližší k výchovně vzdělávací praxi.

Systémový přístup, jehož obecné metodologické předpoklady v marxistické pedagogice byly podrobně rozpracovány v Pedagogickém ústavu J. A. Komenského ČSAV¹³⁾, poskytuje významná východiska pro rozvinutí konkrétních výzkumů systémově koncipovaných. Jejich nezbytnou součástí by se měly stát i výzkumy, které projektují a sledují vzájemnou spolupráci učitelů v předmětových komisích, a další formy kolektivní součinnosti učitelů, vychovatelů i mistrů odborného výcviku při realizaci přestavby obsahu a metod výchovy a vzdělávání. Lze oprávněně předpokládat, že tato kolektivní činnost na základě dosavadního poznání je nezbytnou podmínkou účinnosti zavádění inovací do běžné denní praxe na kterémkoliv typu a stupni školy nebo výchovného zařízení.

Uvádění dosavadních teoretických poznatků do praxe je v současné době krajně aktuální. V souvislosti s postupující přestavbou středních škol se projevuje střetávání mezi novým obsahem a zastaralým systémem metod či naopak jako rozpory, které praxe bez poučení ne vždy přiměřeně zvládá.

Systém charakterizuje především vnitřní jednota nového obsahu, který se postupně zavádí, a metod. Modernizovaný obsah, vyznačující se vedoucí rolí teoretických poznatků, náročností na zobecňující myšlení žáků, nelze účinně zprostředkovat zastaralými metodami, zaměřenými především na verbální pamětní osvojování. Takovéto střetnutí rozporných koncepcí obsahu a metod vede k formalismu; nezřídka vyvolává zdánlivé projevy nepřiměřenosti látky. Ve skutečnosti koncepce učiva, v níž se projevuje teoretická náročnost, polytechnické zaměření atd., musí být nutně spojována s metodami a postupy, které široce uvolňují prostor poznávací aktivitě žáků pro pozitivní učební a pracovní motivaci. To znamená, že bude plně využívat jejich přímé praktické činnosti při řešení problémů, samostatných prací jako zdroje poznání atd.

Další významný rys se týká vlastní soustavy metod používaných

v běžné školní praxi. Dosavadní analýzy vyučovacího procesu stále ještě ukazují přílišnou stereotypnost přístupů, jednostrannou orientovanost na receptivně verbální osvojování poznatků žáky s cílem jejich pouhé reprodukce. Nejde o to, klást proti sobě tzv. tradiční a moderní metody včetně moderních technických pomůcek. Je třeba vytvářet postupně nový systém, který podstatně obohatí rejstřík používaných metod. Zvláště zvýrazní tu skupinu metod, která umožňuje samostatné hledání, řešení problémů, využívá různých druhů praktických činností a samostatných prací. Jde tedy o systém, který umožňuje různé variabilní formy intelektuálních i praktických činností žáků. Tento systém metod bude odpovídat koncepci obsahu vzdělání, která, jak bylo uvedeno, nebude odtaziť teoretizující ani zjednodušeně prakticistická. Zahrnjuje jednotu poznávání a činnosti, teorie a praxe, koncepci, jejíž organickou součástí je polytechnická a pracovní výchova.

I v této oblasti vztahů nového obsahu a systému metod a prostředků poskytují cennou podporu poznatky sovětské didaktiky. V daných souvislostech se formuluje problém optimalizace procesu vyučování. Optimalizací procesu vyučování se chápe taková kvalita přípravy žáků, která odpovídá potřebám soudobé vědy, materiální výroby i sociálnímu pokroku a zároveň z hlediska obsahu, metod i tempa vyučování je pro žáky přístupná, nepřetěžuje je a nesnižuje jejich další pracovní schopnosti. Na základě zhodnocení dosavadních výsledků přestavby sovětské školy se zdůrazňuje nutnost spojovat celkově se zvyšující náročnost učiva s důsledným dodržováním principu přiměřenosti. Ten se týká nejen množství látky a úrovně její složitosti, ale i tempa vyučování, faktoru času, vhodné volby metod, technických prostředků i organizace činnosti žáků.¹⁴⁾

Zvyšovat účinnost výchovně vzdělávacího procesu z hlediska nových potřeb vzdělávací soustavy představuje ovšem zároveň komplexní úkol, v němž se řada uzlových otázek jeví nově. Vyžaduje řešení na úrovni základního výzkumu, přičemž toto zásadní řešení bude mít prognostické rozměry.

Komplexní přístup odhaluje především řadu oblastí a problémů, kterým byla v souvislosti s realizací projektu až dosud věnována nedostatečná pozornost. Např. oblastí, kde běžná praxe je dosud velmi často v rozporu se základními pedagogickými ideami prosazovanými přestavbou, je systém metod prověřování a hodnocení žáků. Dosavadní způsoby kontroly a prověřování vědomostí často výrazně stimulují především pamětní a verbální učení, charakterizující se často snahou „přistihnout žáka v tom, co neumí“. Úkolem pedagogiky je rozvinout vhodné metody diagnostiky, které budou mít i osobnostní pozitivní stimulační a rozvíjející vliv. Právě v souvislosti s hodnocením nutno mít

na zřeteli osobnost žáka jako celek a náležitě uplatňovat takové faktory, které kladně ovlivňují průběh učení, jako je pozitivní motivace, podporování pozitivních emocí, posilování sebedůvěry žáků, kultivace potřeby poznávat, prohlubování učebních a pracovních zájmů atd. Výchovní význam pedagogického hodnocení nutno vidět i v tom, že učí sebehodnocení, což je významnou součástí sebevýchovy.

Optimalizace toku učebních informací vyžaduje také rozšířit variabilitu běžně užívaných organizačních forem vyučování tak, aby účinněji přihlíželo k individuálním možnostem a zvláštnostem žáků; aby čerpa-lo i ze sociálních vztahů mezi nimi; hlouběji využívalo i při vyučování sociálních aspektů učení; aby se uplatňovaly výrazněji kolektivní prvky výchovy.

Otvírají se i nové aspekty, které přináší pracovní vyučování a výrobní práce žáků. Nutno přitom náležitě propracovávat koncepční důsledky, které z toho vyplývají pro metody jednotlivých stupňů a typů škol a především pro celý systém jejich výchovně vzdělávací činnosti. Až dosud se problematika pracovního vyučování, ručních prací, práce v dílnách, na školních pozemcích, laboratorních prací žáků, popřípadě výrobní práce uplatňovala vzhledem k ostatnímu systému metod spíše izolovaně, spíše se aditivně přičleňovala. I sama vnitřní problematika metod pracovního vyučování je v současné době poměrně chudě propracována.

Řešení základních teoretických otázek výchovně vzdělávacího procesu spjatých se zvyšováním jeho účinnosti a optimalizací jeho řízení nazrává jako úkol základního významu. V této souvislosti se pojem činnosti, a to činnosti učitele i činnosti žáka, stává ve spojení s celistvým přístupem k osobnosti žáka plodným momentem na cestě k prohloubení výkladu povahy a struktury výchovně vzdělávacího procesu. V této souvislosti bude pedagogika nepochybně využívat spolu s psychologií podnětů dalších disciplín, jako je kybernetika, teorie informace, teorie řízení apod. Přitom řešení optimalizace výchovně vzdělávacího procesu nutno nastolovat v plně šíři a v komplexním pojetí, které uplatní i nová hlediska, např. hlediska hygieny činnosti učitele i žáků. Podobně komplexní přístup v oblasti teorie výchovy umožní postihovat a hlouběji rozebírat vztahy cíle, obsahu a spolu s tím i otázky výchovných metod, forem, prostředků. I v oblasti metod mravní výchovy je totiž úkolem pedagogiky obohacovat tyto metody ve smyslu zdůrazňování aktivizujících metod, využívat výchovného působení kolektivních činností, samostatných praktických činností, angažovanosti, metod, které rozvíjejí schopnosti překonávat překážky kolem sebe i v sobě samém, podněcovat proces sebevýchovy mladého člověka.

c) Škola v nových sociálních souvislostech

Komplexní přístup umožňuje začlenit do analýzy výchovně vzdělávacího procesu vztahy a souvislosti, které odpovídají novým společenským podmínkám, v nichž se realizuje výchovně vzdělávací proces. Úkolem pedagogické teorie je především propracovávat důsledky četných společenských souvislostí, v nichž je škola začleněna. Význam principu spojení školy se životem, vždy platný v marxistické pedagogice, se prohlubuje. Obohacují se sociální vztahy, jimiž je škola spjata se současnou společností. Skutečnost, že v současné době i v perspektivním vývoji škola ve spolupráci s rodinou musí počítat i s mimoškolními cestami vzdělávání a výchovy, zásadně ovlivňuje řešení otázek obsahu a procesu vyučování a výchovy. Jak uvádějí M. N. Skatkin a E. G. Kostjaškin, je nezbytné, aby obsah vzdělání, který poskytují jednotlivé články školské soustavy a časové zatížení s nimi spjaté, ponechávaly přiměřený volný čas. V něm se pak žáci podle svých zájmů mohou zabývat hrou, sportem, turistikou, činnostmi v oblasti kultury, výrobní práce, plněním společenských úkolů v rámci organizace dětí a mládeže i dalších společenských organizací. Zde v těchto různých činnostech dále pokračuje rozvoj tvůrčích schopností, pracovní, tělesný a estetický rozvoj žáků. Prohlubuje se úroveň jejich volní, morální, estetické, emocionální výchovy.¹⁵⁾ Současná škola v těsné spolupráci s rodinou musí tedy reálně počítat i s mimoškolními cestami vzdělávání a sebevzdělávání, výchovy a vývoje žáka.

Nutno také vyvozovat důsledky ze skutečnosti, že škola už není konečným stupněm vzdělání a vytváření osobnosti socialistického člověka. Jestliže bude náležitě připravovat k sebevzdělávání, nalezne další možnosti optimálního vymezení množství látky na středních a vysokých školách a vytvoří předpoklady pro využití systému vzdělávání dospělých a vhodných forem celoživotního vzdělávání.

V předcházejícím výkladu jsme ukázali, že řadu problémů z obsahové přestavby, zvláště zvýraznění polytechnického vzdělávání, pracovní výchovy a výrobní práce, realizaci profesionálního poradenství, širší zavádění samostatných činností žáků, už nelze realizovat pouze ve zdech školy. Nejen na obohacování vědomostí, ale i na světonázorové, mravní, estetické, tělesné výchově žáků se účastní masové sdělovací prostředky, knihovny, domy pionýrů, kulturní, tělovýchovné a další instituce. Bez pomoci výrobních závodů, družstev, bez spolupráce se zkušenými dělníky a pracovními kolektivy nelze dosáhnout žádoucí účinnosti v přípravě mladé generace. Úkolem pedagogiky ve spolupráci s dalšími vědami je teoreticky analyzovat tyto vztahy a utvářet perspektivní model moderní školy plně spjaté se životem socialistické společnosti.

Pro pedagogickou teorii nastává úkol vytvořit moderní teorii školy založenou na marxisticko-leninské metodologii. Prognosticky postihovat její další vývojové tendence a aspekty, počínaje vymezením její úlohy mezi ostatními výchovnými činiteli, určením základních tendencí vývoje jejího obsahu, systému metod a moderních technických prostředků a konče školní architekturou, která musí odpovídat moderní funkci školy v rozvinuté socialistické společnosti.

IV. PROHLUBOVÁNÍ VZTAHU PEDAGOGICKÉ TEORIE A PRAXE PŘI REALIZACI PŘESTAVBY VÝCHOVNÉ VZDĚLÁVACÍ SOUSTAVY

Řešení problematiky funkce a úkolů pedagogické vědy při realizaci dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy navozuje zároveň základní metodologický problém — vztah teorie a praxe.

Jádro tohoto vztahu v uvedených souvislostech lze formulovat jako tezi: připravenost teorie, aby mohla být včleněna do praxe a naopak, zároveň připravenost praxe, aby byla citlivá pro teorii a pohotově ji realizovala.

První část této teze lze vyjádřit otázkou: Co má dělat věda, aby optimálně pomáhala praxi?

Úspěšné řešení vztahu vědy, teorie a praxe je založeno již v samotném kladení problému. Jde o to, aby věda postihovala aktuální společenské potřeby a vyjádřila je jako vědecké problémy prostřednictvím svého pojmového systému. Těsné vnitřní spojení pedagogiky s konkrétními sociálně ekonomickými potřebami rozvíjející se socialistické společnosti předpokládá stále vyšší ideově politickou kulturu a profesionální připravenost jejích představitelů, jejich tvořivé potence i mravní odpovědnosti. Nové cíle a úkoly totiž kladou vyšší nároky na vědecké poznání, na plánování vědy i na efektivnost vědeckovýzkumné práce.

Jak vyplývá z předcházejícího výkladu, potřeby přestavby a dalšího rozvoje výchovně vzdělávací soustavy vyvolávají četné nové otázky. Pokud jde o pedagogickou problematiku, lze ji shrnout do tematických okruhů bádání v těchto oblastech: v oblasti koncepce vzdělávání a jednotlivých aspektů vzdělávacích obsahů; v oblasti utváření jednotného výchovně vzdělávacího systému a zvyšování jeho účinnosti, jeho optimalizace; v oblasti výzkumu problematiky učitele, vychovatele a žáka socialistické školy.

Významnou podmínkou v přípravě teorie pro to, aby její výsledky mohly být pohotově začleňovány do praxe, je promyšlené rozvinutí základního a aplikovaného výzkumu a řešení jejich vzájemného vztahu. Nelze ovšem striktně odlišit, kde začíná základní a kde aplikovaný výzkum. Přece však přispěje k prohloubení vědeckovýzkumné práce v pedagogice, jestliže budou při plánování úkolů v 7. pětiletce jasně vymezeny ve svých specifických funkcích a budou-li zároveň podrobněji propracovány jejich vzájemné vazby a přechody. Je tudíž úkolem i odpovědností teorie, aby na náležité úrovni rozvinula všechny články dlouhého řetězu své cesty k praxi a aby byla připravena začlenit se do běžné praxe koncepcemi ověřenými a prověřenými. Tato cesta je v principu respektována složitou strukturou základního výzkumu, aplikovaného výzkumu a vývoje až k zavádění nového projektu do masové praxe.

Avšak jak jsme již ukázali, vztah vědy a praxe nelze chápat jednoduše. Nutno analyzovat i samu praxi, zvláště činnost učitelů a vychovatelů, jejich úlohu ve vzájemném aktivním vztahu k vědě. Otázka, co má dělat věda, aby optimálně pomáhala praxi, souvisí nerozlučně s druhou částí otázky, co má dělat praxe, aby byla citlivá pro teorii a aby byla s to plně jí využít. Vztah pedagogické teorie a praxe vidíme proto jako dvoustranný. Obě jeho komponenty jsou aktivní a jsou vzájemně podmíněny.

Při realizaci přestavby jde především o podmínky, za nichž učitel, vychovatel, mistr odborného výcviku je s to optimálně uskutečňovat ty nové myšlenky, které přináší dokument a které jsou konkretizovány v příslušných pedagogických materiálech.

Jejich realizace ovšem nepředstavuje mechanické přenášení prověřených idejí, teorií, inovací do praxe. Z hlediska učitele vždy jde o složitou a náročnou činnost, která vyžaduje značnou míru samostatnosti i prvky tvořivosti.

Základním obecným předpokladem úspěšného průběhu tohoto procesu zavádění nových požadavků do praxe je především určitá úroveň pedagogické připravenosti učitele.

Proto nutno překonávat takovou úroveň praktické činnosti, kdy vyučující není s to vyjádřit ve vhodných pedagogických termínech nejen cizí, ale ani vlastní zkušenost. Pojmová připravenost, ochota a také dovednost vyučujících uvažovat o vlastní praxi z pozic teorie podmiňují možnosti vzájemného plodného vztahu vědy a praxe. Vytváří se tak pohotovost učitele a vychovatele k vnímání nových vědeckých poznatků a předpoklady pro jejich praktickou realizaci.

Nutno rozvíjet ve vědomí učitelů chápání vnitřních souvislostí, obecných principů a zákonitostí, z nichž vychází dokument Další rozvoj

českoslovensé výchovně vzdělávací soustavy, s řešením dílčích otázek, situací, s nimiž se setkávají v praxi. Dovednost vidět vždy fakta, dílčí zkušenosti, vlastní rozhodování o metodických postupech z pozic teorie, řešit dílčí situace, nežádka rozporné, z pozic obecných principů dokumentu, je právě projevem sepětí pedagogické teorie s pedagogickou praxí v činnosti učitelských kolektivů.

Pochopení teorie spočívající v projektu minimalizuje možnosti zjednodušených přístupů v praxi. Navozuje soulad mezi cíli a záměry, které sledují normy, a uvědomělou praktickou činností učitelů.

V této souvislosti rozvíjení citlivosti praxe pro teorii nelze pominout ani popularizační činnost a pedagogickou propagandu zaměřenou k rodičovské veřejnosti i širokým masám pracujících. Je to významný aspekt společenské funkce pedagogiky.

Vědecká činnost jako samostatný druh činnosti má charakter zvláštního informačního procesu. Díky tomuto svému charakteru bezprostředně ovlivňuje obsah společenského vědomí.

Z tohoto hlediska je úkolem popularizace pedagogických poznatků a pedagogické propagandy usilovat o to, aby poznatky marxistické pedagogiky stále více pronikaly v přiměřené podobě do obsahu společenského vědomí pracujících. Jak je známo, veřejnost reaguje na změny ve škole, a to i dílčí povahy, velmi citlivě. Důležité je dosáhnout, aby tyto reakce byly opřeny o úroveň poznání, která odpovídá současnému stavu vědy.

Zvláště v současné době, kdy se realizuje nová historická etapa dalšího vývoje výchovně vzdělávací soustavy, nutno pomocí popularizační činnosti a pedagogické propagandy vést k pochopení principů i dílčích konkrétních opatření souvisejících s postupnou realizací naší výchovně vzdělávací soustavy. Při tom kniha a odborné časopisy už dnes nemohou být jediným prostředkem informací o cílech, funkci a úkolech výchovně vzdělávací soustavy. Ve veřejnosti by měly mnohem intenzivněji a také kvalitněji a systematicky působit všechny masové sdělovací prostředky, zvláště televize.

Jde vlastně o postupné zvědečťování společenského vědomí, které je charakteristické pro socialistickou společnost. Zvláštní význam tohoto momentu souvisí se společenskou funkcí výchovně vzdělávací soustavy a intenzivnějším začleněním školy do společenských vztahů v etapě rozvinuté socialistické společnosti. Plnění výchovně vzdělávacích úkolů vyžaduje, jak jsme ukázali, zvýšenou spolupráci výrobních organizací, pracovních kolektivů dospělých, národních výborů, společenských organizací apod. Právě vyšší úroveň pedagogické kultury nejenom odborníků, ale i širokých mas pracujících bude zajišťovat příznivou atmosféru pro tuto činnost.

Zároveň bude toto zvyšovanie obecné pedagogické kultúry nepochybne utvárať i príznivé pracovné klima pre náročnú činnosť učiteľov, vychovateľov i mistrů odborného výcviku. Prispieje k prohloubení porozumění pro složitou a nesnadnou práci učitelskou a k její účinné podpoře.

-
- ¹⁾ Turčenko, V. U.: *Vědeckotechnická revoluce a revoluce ve vzdělání*. SPN 1977.
- ²⁾ Čapek, V.: *Historické, teoretické a metodologické problémy didaktiky dějepisu*. Autoreferát disertace k získání vědecké hodnosti doktora historických věd. Praha 1978.
- ³⁾ V tendenci sjednocovat a integrovat rozmanitosť jednotlivých poznatkových oblastí se prejavuje zároveň funkce vědeckého světového názoru. Vědecký světový názor je tu vnútorná neoddeliteľná súčasť poznávania, vnútorná stránka utvárania našich teórií.
- ⁴⁾ Frolov, J. F.: *Věda a budoucnost člověka*. Praha 1979, s. 66.
- ⁵⁾ Viz Zverev, F. D.: *Osnovnyje napravlenija soveršenstvovanija soderžanija učebnych predmetov*. Sovetskaja pedagogika 1979, č. 4; Babanskij, Ju. K.: *Ob aktualnych problemach soveršenstvovanija v obščebrazovatel'noj škole*, Sovetskaja pedagogika 1979, č. 1 aj.
- ⁶⁾ Kujal, B.: *Systém výchovy a vzdělání v ČSSR a některé teoretické a metodologické problémy jeho výzkumu*. Praha, Pedagogický ústav JAK ČSAV 1972; Pavlík, O.: *Vědeckotechnická revolúcia, socializmus a výchova človeka*, Encyklopédia osvetového pracovníka. Bratislava 1978; Pavlík, O.: *Pracovná výchova mládeže v minulosti a súčasnosti*. Bratislava, SPK a ÚŠI 1978.
- ⁷⁾ Atutov, P. R. — Putilin, V. D.: *Usilenija naučnoj političeskoj trudovoj i vospitatel'noj napravlenosti učebnych predmetov — osnova soveršenstvovanija i metodov obučenija*. Puti i sredstva osuščestvlenija principa organičeskogo jedinstva obučenija i vospitanija, formirovanije marksistkogo-leninskogo mirovozzrenija učaščichsja srednej školy. Sovetskaja pedagogika 1979, č. 1, 76.
- ⁸⁾ Pavlík, O.: *Vědeckotechnická revolúcia, socializmus a výchova človeka*. Encyklopédia osvetového pracovníka. Bratislava 1978.
- ⁹⁾ *Sociologija i sovremennost'*, t. I. Red. F. V. Konstatinov a dr. Moskva, Nauka 1977.
- ¹⁰⁾ Baláž, O.: *Spoločenská podmienenosť výchovy a vzdelávania*. Nová mysl 1979, č. 7—8, str. 95—104.
- ¹¹⁾ Anaňjev, V. G.: *O problemech sovremennogo čelovekoznaniija*. Moskva, Izd. Nauka 1977, str. 360.
- ¹²⁾ Skalková, J.: *Od teorie k praxi vyučování*. Praha, SPN 1978.
- ¹³⁾ Kujal, B.: *Systém výchovy a vzdělání v ČSSR a některé teoretické a metodologické problémy jeho výzkumu*. Praha, Pedagogický ústav JAK ČSAV 1972.
- ¹⁴⁾ Babanskij, Ju. K.: *Ob aktualnych problemach soveršenstvovanija obučenija v obščebrazovatel'noj škole*. Sovetskaja pedagogika, 1979, č. 3 str. 3—10.
- ¹⁵⁾ Skatkin, M. N. — Kosťjaškin, E. G.: *Perspektivy razvitiija obščebrazovatel'noj raboty školy*. Sovetskaja pedagogika, 1979, č. 5, s. 95—102.